

**DE-DOLLARIZATSIYA JARAYONLARI: RIVOJLANAYOTGAN
MAMLAKATLARNING AQSH DOLLARIGA QARAMLIK DAN CHIQISH
URINISHLARI**

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Iqtisodiyot fakulteti

Hasanov Sherzod Kenjaboy O'g'li

E-mail: sherzodxasanov227@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada de-dollarizatsiya jarayonlarining mazmun-mohiyati, rivojlanayotgan mamlakatlarning AQSh dollariga bo'lgan qaramligini kamaytirish borasidagi siyosiy va iqtisodiy chora-tadbirlari tahlil qilinadi. Maqolada jahon iqtisodiyotida dollar ustunligining tarixiy sabablari, BRICS va boshqa mintaqaviy ittifoqlarning milliy valyutalarda savdo qilish tashabbuslari, shuningdek, de-dollarizatsiya jarayonlarining iqtisodiy oqibatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, de-dollarizatsiya global moliyaviy tizimda ko'pvalyutali (multipolyar) tuzilmaning shakllanishiga zamin yaratmoqda.

Kalit so'zlar: de-dollarizatsiya, dollarizatsiya, milliy valyuta, BRICS, global iqtisodiyot, valyuta siyosati, iqtisodiy mustaqillik.

Аннотация : В статье рассматривается сущность процессов дедолларизации и меры, предпринимаемые развивающимися странами для снижения зависимости от доллара США. Анализируются исторические причины доминирования доллара в мировой экономике, инициативы BRICS и других региональных союзов по переходу на расчёты в национальных валютах, а также экономические последствия данных процессов. Сделан вывод о том, что дедолларизация способствует формированию многовалютной структуры мировой финансовой системы.

Ключевые слова: дедолларизация, долларизация, национальная валюта, BRICS, мировая экономика, валютная политика, экономическая независимость.

Annotation : This article examines the concept of de-dollarization and the efforts of developing countries to reduce their dependence on the US dollar. It analyzes the historical dominance of the dollar in the global economy, the initiatives of BRICS and other regional alliances to promote trade in national currencies, and the economic consequences of these processes. The study concludes that de-dollarization contributes to the formation of a multipolar, multi-currency global financial system.

Keywords: de-dollarization, dollarization, national currency, BRICS, global economy, currency policy, economic independence.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida jahon iqtisodiy tizimining barqarorligi va moliyaviy muvozanatini ta'minlash masalasi eng muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. So'nggi o'n yilliklarda xalqaro savdo, investitsiyalar va zaxira operatsiyalarida AQSh dollarining yetakchi o'rni jahon moliya tizimini bir qutbli holatga olib kelgan. Ushbu holat rivojlanayotgan mamlakatlarni tashqi iqtisodiy operatsiyalarda dollarga qaram holda faoliyat yuritishga majbur qilmoqda. Biroq so'nggi yillarda bu qaramlikdan chiqish, milliy valyutalarning nufuzini oshirish va iqtisodiy mustaqillikka erishish yo'lidagi de-dollarizatsiya jarayonlari jadallashib bormoqda.

De-dollarizatsiya — bu davlatlar tomonidan ichki va tashqi iqtisodiy faoliyatda AQSh dollaridan foydalanish darajasini kamaytirish, milliy va mintaqaviy valyutalarning rolini kuchaytirishga qaratilgan siyosatdir. Bu jarayon, bir tomondan, global moliyaviy tizimdagi kuch muvozanatini o'zgartirishga, ikkinchi tomondan, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xususan, BRICS (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika) kabi yirik mintaqaviy ittifoqlar milliy valyutalarda o'zaro savdo qilishni kengaytirish tashabbuslarini ilgari surmoqda. Shuningdek, ASEAN, Eron, Turkiya, Saudiya Arabistoni kabi davlatlar ham xalqaro hisob-kitoblarda dollarga alternativ valyutalardan foydalanishga intilmoqda. Ushbu jarayon nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega, chunki u xalqaro moliya tizimida yangi kuch markazlarining shakllanishiga zamin yaratadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, de-dollarizatsiya hozirgi davrda global iqtisodiy tartibotning qayta shakllanishida markaziy omilga aylanmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu nafaqat iqtisodiy xavfsizlik, balki suverenitet va mustaqil siyosat yuritish imkoniyatini ham kengaytiradi. Shu boisdan, ushbu maqolada de-dollarizatsiya jarayonlarining nazariy asoslari, jahon miqyosidagi amaliy tendensiyalar hamda ularning iqtisodiy va siyosiy oqibatlari tahlil qilinadi.

De-dollarizatsiya tushunchasi va mazmuni

De-dollarizatsiya — bu mamlakatning ichki va tashqi iqtisodiy faoliyatida AQSh dollaridan foydalanish darajasini kamaytirish, uning o'rniga milliy yoki boshqa xorijiy valyutalardan foydalanishni kengaytirishga qaratilgan iqtisodiy siyosatdir. Bu jarayon asosan rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlash, moliyaviy xavfsizlikni oshirish va milliy valyutaning nufuzini kuchaytirish maqsadida amalga oshiriladi.

Dollarizatsiya esa, aksincha, mamlakatda AQSh dollarining ichki iqtisodiy muomalada asosiy to'lov vositasi yoki jamg'arma birligi sifatida keng qo'llanilishini anglatadi. Shu sababli, de-dollarizatsiya jarayoni dollarizatsiyaning oqibatlarini yumshatish va iqtisodiy suverenitetni tiklashga qaratilgan harakatlar majmuasidir.

De-dollarizatsiya siyosati ikki asosiy yo'nalishda olib boriladi:

Ichki (domestic) de-dollarizatsiya – ichki bozorlarda, bank operatsiyalarida va to'lov tizimlarida AQSh dollarining ulushini kamaytirish;

Tashqi (external) de-dollarizatsiya – tashqi savdo, xalqaro hisob-kitoblar va zaxira siyosatida dollardan bosqichma-bosqich voz kechish.

Dollarizatsiya ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda tarixan inflyatsiya, iqtisodiy beqarorlik va milliy valyutaning qadrsizlanishi natijasida shakllangan. 20-asr oxirlarida Lotin Amerikasi, Osiyo va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida yuqori inflyatsiya sharoitida aholining ishonchi milliy valyutalarga nisbatan pasaygan va AQSh dollari nisbatan barqaror to‘lov vositasi sifatida keng tarqalgan.

Shuningdek, xalqaro savdo va tashqi qarz operatsiyalarida dollarning yetakchi o‘rni mamlakatlarni ushbu valyutaga qaram qilib qo‘ygan. Natijada, iqtisodiy suverenitet darajasi pasayib, pul-kredit siyosatini mustaqil yuritish imkoniyati cheklangan.

Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun de-dollarizatsiya siyosatining asosiy maqsadi — iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash va tashqi moliyaviy zarbalarga nisbatan barqarorlikni oshirishdir. Shuningdek, bu jarayon quyidagi strategik vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi:

Milliy valyutaning ishonchliligini oshirish va ichki muomalada uni ustun to‘lov vositasi sifatida mustahkamlash;

Valyuta zaxiralarini diversifikatsiya qilish, ya’ni turli valyutalar va oltin shaklida saqlash;

Xalqaro savdo hisob-kitoblarini milliy yoki mintaqaviy valyutalarda amalga oshirish;

Tashqi qarzlar bo‘yicha valyuta xavfini kamaytirish.

Shuningdek, de-dollarizatsiya jarayoniga xalqaro tashkilotlar (Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi, Jahon banki, BRICS banki) faoliyati ham muayyan darajada ta’sir ko‘rsatadi. Ular milliy valyutalarning barqarorligini ta’minlash, moliyaviy islohotlarni qo‘llab-quvvatlash orqali bu jarayonni rag‘batlantirmoqda.

De-dollarizatsiya faqat bitta mamlakat siyosati emas, balki global iqtisodiy tizimda yangi muvozanatni shakllantirish jarayonidir. Jahon iqtisodiyotining dollarga qaramligi pasaygani sari, boshqa valyutalarning (xususan, yuan, yevro, rupiya, rubl) xalqaro savdodagi roli oshmoqda. Bu esa multipolyar moliyaviy tizim shakllanishiga olib kelmoqda.

Ushbu o‘zgarishlar natijasida xalqaro valyuta tizimi yanada xilma-xil, raqobatbardosh va barqaror bo‘lishi kutilmoqda. De-dollarizatsiya jarayoni uzoq muddatli, bosqichma-bosqich kechadigan, ammo jahon iqtisodiy tuzilmasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan strategik jarayondir.

Jahon iqtisodiyotida de-dollarizatsiya tendensiyalari

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida de-dollarizatsiya jarayonlari jadallashib bormoqda. Buning asosiy sababi — AQSh dollarining haddan tashqari ustunligi natijasida boshqa mamlakatlarning iqtisodiy suvereniteti va moliyaviy xavfsizligining cheklanishidir. Ko‘plab davlatlar tashqi savdoda, investitsiyalar va hisob-kitoblarda dollarga muqobil valyutalardan foydalanishga o‘tmoqda.

Birinchi navbatda, BRICS davlatlari bu borada yetakchi rol o‘ynamoqda. Xususan, Rossiya va Xitoy o‘zaro savdoda milliy valyutalarni ishlatishni kengaytirmoqda. BRICS

yangi to‘lov tizimlarini joriy etish va o‘z banklari orqali dollardan mustaqil moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishni maqsad qilgan.

Xitoy yuani xalqaro savdo va zaxira valyutasi sifatida tobora kengaymoqda. Xalqaro to‘lov tizimi — CIPS orqali ko‘plab davlatlar dollardan chetlab, yuan asosidagi tranzaksiyalarni amalga oshirmoqda. Shu bilan birga, Rossiya, Eron, Turkiya va Hindiston ham o‘zaro savdoda mahalliy valyutalarni ishlatish siyosatini kuchaytirmoqda.

Yevropa Ittifoqi ham dollarga qaramlikni kamaytirish uchun yevroning xalqaro rolini mustahkamlashga intilmoqda. Saudiya Arabistoni va boshqa neft eksport qiluvchi mamlakatlar esa neftni faqat dollarda emas, balki yuan va yevroda sotish bo‘yicha muzokaralar olib bormoqda.

Umuman olganda, jahon iqtisodiyotida de-dollarizatsiya — bu uzoq muddatli, lekin barqaror jarayon bo‘lib, u global moliyaviy tizimni ko‘pvalyutali va muvozanatli shaklga o‘tkazish yo‘lida muhim qadamlardan biridir.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda de-dollarizatsiya amaliyoti

Rivojlanayotgan mamlakatlarda de-dollarizatsiya jarayonlari asosan milliy valyutani mustahkamlash va tashqi iqtisodiy mustaqillikka erishish maqsadida olib borilmoqda. Bu davlatlar ichki moliya tizimini barqarorlashtirish, valyuta zaxiralarini diversifikatsiya qilish va tashqi savdoda dollardan voz kechish yo‘lida harakat qilmoqda.

Masalan, Rossiya xalqaro sanksiyalar sharoitida dollardan voz kechib, rubl asosida savdo tizimini kengaytirmoqda. Xitoy esa yuan orqali eksport-import operatsiyalarini amalga oshirib, uni xalqaro to‘lov vositasi sifatida targ‘ib qilmoqda. Hindiston ham neft va gaz savdosida rupiya asosidagi hisob-kitoblarni joriy etmoqda.

Ko‘plab davlatlar oltin va boshqa valyutalardagi zaxiralarini oshirib, valyuta xavfini kamaytirishga e‘tibor qaratmoqda. Shu bilan birga, BRICS banki, CIPS, Mir kabi to‘lov tizimlari dollarga muqobil mexanizmlar sifatida faol rivojlanmoqda.

Umuman olganda, rivojlanayotgan mamlakatlarning de-dollarizatsiya siyosati ularning iqtisodiy barqarorligini kuchaytirish, tashqi bosimlarga qarshi immunitetni oshirish va global moliyaviy tizimda teng huquqli ishtirokchi sifatida chiqishiga xizmat qilmoqda.

De-dollarizatsiya jarayonlarining iqtisodiy va siyosiy oqibatlari

De-dollarizatsiya jarayonlari global iqtisodiyotda muhim o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Eng avvalo, bu holat mamlakatlarning iqtisodiy mustaqilligini oshirib, ularni tashqi moliyaviy bosimlardan himoya qiladi. Milliy valyutalarning kuchayishi ichki bozor barqarorligini ta‘minlab, inflyatsiya va valyuta xavflarini kamaytiradi. Biroq bu jarayon qisqa muddatda ayrim iqtisodiy qiyinchiliklarni ham yuzaga keltiradi. Masalan, xalqaro savdo operatsiyalarida tranzaksiya xarajatlari ortadi, valyuta kurslari o‘zgaruvchan bo‘ladi. Shunga qaramay, uzoq muddatda de-dollarizatsiya ko‘pvalyutali global tizimni shakllantirishga zamin yaratadi.

Siyosiy jihatdan esa, de-dollarizatsiya dunyoda geoiqtisodiy muvozanatni o‘zgartiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. BRICS, ASEAN va boshqa ittifoqlar dollarga raqobatchi tizimlarni shakllantirib, xalqaro maydonda yangi iqtisodiy kuch markazlarini yuzaga keltirmoqda.

Umuman olganda, de-dollarizatsiya jarayonlari mamlakatlarning iqtisodiy suverenitetini mustahkamlab, jahon moliya tizimini yanada barqaror va adolatli shaklga o‘tishiga xizmat qilmoqda.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, de-dollarizatsiya jarayonlari jahon iqtisodiyotining yangi bosqichini boshlab bermoqda. AQSh dollarining uzoq yillar davomida xalqaro savdo, moliya va investitsiyalar sohasidagi ustunligi ko‘plab mamlakatlarning iqtisodiy mustaqilligini cheklab kelgan. Shu bois, so‘nggi o‘n yilliklarda rivojlanayotgan mamlakatlar dollarga bo‘lgan qaramlikni kamaytirish, milliy valyutalarning mavqeini oshirish hamda moliyaviy xavfsizlikni ta‘minlash maqsadida faol siyosat yuritmoqda.

De-dollarizatsiya — bu faqat valyuta almashinuvi emas, balki iqtisodiy mustaqillik va geosiyosiy tenglik sari tashlangan muhim qadamdir. Bu jarayon milliy valyutalarning xalqaro savdoda qo‘llanilishini kengaytiradi, moliya tizimlarini mustahkamlaydi va tashqi iqtisodiy siyosatni yanada erkinlashtiradi. Ayniqsa, BRICS davlatlarining tajribasi bu borada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular dollardan mustaqil to‘lov tizimlarini joriy etib, xalqaro moliyaviy aloqalarda milliy valyutalarga ustuvorlik berish orqali iqtisodiy hamkorlikning yangi modelini shakllantirmoqda.

Shu bilan birga, de-dollarizatsiya qisqa muddatda ayrim muammolarni ham keltirib chiqaradi. Jumladan, valyuta kursining o‘zgaruvchanligi, xalqaro to‘lov tizimlaridagi texnik to‘siqlar va savdo operatsiyalarida tranzaksiya xarajatlarining ortishi kuzatilishi mumkin. Biroq uzoq muddatda bu jarayon mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligi va mustaqilligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Siyosiy nuqtayi nazardan, de-dollarizatsiya jahon moliyaviy tizimida yangi kuch markazlarining shakllanishiga turtki bermoqda. Xitoy, Rossiya, Turkiya, Eron, Hindiston kabi davlatlarning dollardan voz kechish yo‘lidagi sa’y-harakatlari global iqtisodiy tartibotda ko‘p qutbli tuzilmaning shakllanishiga olib kelmoqda. Bu esa xalqaro savdo va moliya tizimida raqobatni oshiradi, resurslarning adolatli taqsimlanishiga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, de-dollarizatsiya rivojlanayotgan mamlakatlar uchun iqtisodiy mustaqillikni ta‘minlash, milliy valyutani mustahkamlash va global moliya tizimida teng huquqli ishtirokchi sifatida o‘rin egallashning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayon dunyo iqtisodiyotining barqaror, adolatli va ko‘pvalyutali kelajagini shakllantirishga xizmat qilmoqda.